

Agricolan Uuden testamentin temporaalirakenteet

Suomi klassisten ja germaanisten kielten taustaa vasten

MARJA ITKONEN-KAILA

1. Johdannoksi

Tutkimuksessaan »Latinan vaikutus temporaalirakenteeseen suomen kirjakielissä» (1966) on Eeva Lindén käsitellyt myös Agricolan käyttämiä 1. temporaalirakenteita, erityisesti Uuden testamentin osalta. Hän toteaa (s. 2), että suuri osa Agricolan temporaalirakenteista on sisällöltään nykymurteille ominaista tyyppiä: ne viittaavat johonkin yleisesti tunnettuun tai juuri puheena olleeseen asiaan, esim. Luuk. 16:25 Nin sanoi Abraham, Poican, muista ettes saidh hywydhes *eleises*, ia Lazarus samalmoto site wastan paha (II 217); Luuk. 17:14 Ja coska hen ne näki, sanoi hen heille, Menget, ia osotacat teiten Papille. Ja se tapachtui, ette he *mennesens* tulit puchtaxi (II 219). Joukossa on silti myös tapauksia, joissa temporaalirakenne latinan esikuvan mukaan esittelee uuden tilanteen, esim. Matt. 25:14 Sille ninquin yxi Inhiminen muille maille *lechteisens*, cutzui henen Paluelians, ia annoi heille Tauarans — — (II 94). Lindén näkee tässä idullaan myöhemmän kehityksen: temporaalirakenne on kirjakielissä vähitellen vallannut itselleen tehtäviä, jotka ovat alkuaan kuuluneet temporaalilauseelle (mts. 3–4, 345–346; ks. myös hänen kirjoitustaan 1971). Agricolan kielen valossa Lindén käsittelee myös latinan ablativus absolutus -rakenteen vaikutusta temporaalirakenteen subjektiosan ilmaistamiseen (1966: 6–7).

Seuraavassa tarkastelen Agricolan Uuden testamentin temporaalirakenteita toisenlaisesta näkökulmasta. Ajattelen Agricolaa kääntäjänä, joka on Uutta testamenttia suomentaessaan käyttänyt suomen lisäksi neljää muuta kieltä. Paitsi kreikankielistä alkutekstiä hänellä on ollut käytössään kolmelle eri kielelle tehtyjä käännöksiä. Näistä neljästä kielestä kaksi, kreikka ja latina, suosii synteettisiä konstruktioita, verbien nominaalirakenteita, joista eräät rinnastuvat suomen lauseenvastikkeisiin, esim. juuri temporaaliraken-

teisiin. Sen sijaan kahdessa muussa kielessä, saksassa ja ruotsissa, on usein ainoana mahdollisuutena käyttää analyyttistä ilmausta, kuten erityyppisiä sivulauseita tai rinnasteisia päälauseita. Voimme kuvitella Agricolan joutuneen kääntäessään usein valinnan eteen: tulisiko hänen käyttää synteettistä vai analyyttistä rakennetta, kun hänen edessään olevat tekstit tarjosivat esikuvan kumpaankin ja kun myös kumpikin oli suomen kielessä mahdollinen, ainakin teoriassa?¹

Agricolan Uutta testamenttia lukiessa havaitsee, että sen kertovissa jaksoissa on hyvin runsaasti temporaalisia *koska-* ja *kun-*lauseita. Silloin tällöin Agricola on kuitenkin valinnut synteettisen ilmauksen, temporaalirakenteen. Kuten Lindén (1966: 3) huomauttaa, näissä on ainakin toisinaan ollut esikuvana latinan participium conjunctum- tai ablativus absolutus -rakenne.

Tarkoitukseni on selvittää, onko Agricolalla ollut temporaalirakenteiden käyttöön ehkä muitakin esikuvia ja onko hän käyttänyt niitä myös spontaanisti, vailla lähtötekstiensä mallia. Olen tätä varten verrannut Uuden testamentin temporaalirakenteita kaikkiin Agricolan käyttämiin erikielisiin lähteisiin, siis sekä kreikankieliseen alkutekstiin että latinan-, saksan- ja ruotsinkielisiin käännöksiin. Työlläni on myös toinen tarkoitus. Katson, että suppeankin aineiston tarkka seulonta tuo joka tapauksessa lisää tietoa Agricolan käännöstekniikasta, jota toistaiseksi tunnetaan melko vähän. Erityisesti kreikan kielen osuudesta hänen työssään ei tiedetä paljonkaan. Pienilläkin yksityiskohdilla saattaa olla merkityksensä, kun pyritään selvittämään, miten Agricola on käännöstyössään käyttänyt erikielisiä lähteitään.

2. Agricola ja Uuden testamentin suomennoksen erikieliset lähteet

Teologi Arthur Hjelt on tehnyt (1909) perusselvityksen siitä, mitä erikielisiä Uuden testamentin laitoksia ja käännöksiä Agricola on käyttänyt suomennostyössään. Vertailemalla muutamia eri tekstilaitosten lukutapoja ja eri käännösvariantteja Hjelt on päätenyt tulokseen, että Agricolalla on työnsä mittaan ollut käytössään kaikkiaan seitsemän tekstiä: kreikankielinen alku-

¹ On tietysti varottava arvioimasta liiaksi nykykäytännön näkökulmasta Agricolan mahdollisuuksia tiettyjen ilmaisutapojen käyttöön. Lindén on kuitenkin (1966: 1) I. temporaalirakennetta käsitellessään esittänyt työhypoteesin, jonka mukaan temporaalirakenteen ja temporaalilauseen ilmaisutehtävät olivat jo Agricolan aikaisessa suomen kielessä tärkeimmiltä piirteiltään samat kuin nykymurteisamme.

teksti, kaksi latinalaista käännöstä sekä Lutherin saksannoksesta ja ruotsalaisesta käännöksestä kummastakin kaksi eri laitosta.

Agricolan käännöstekniikkaa on tähän mennessä yksityiskohtaisimmin tutkinut Marie-Elisabeth Schmeidler. Hän on mm. verrannut eräitä Uuden testamentin suomennoksen jaksoja kaikkiin Hjeltin luetteleemiin erikielisiin teksteihin. Schmeidlerin (lähinnä 1965, 1969, 1970, 1979) julkaisemista näytteistä käy ilmi, kuinka moninaisin ja toisiinsa kietoutunein tavoin erikieliset lähteet ovat vaikuttaneet suomennoksen sanamuotoon. Hän toteaaakin (1970: 366), että jakeiden analysoijalla on edessään »ein einigermassen verwirrendes Mosaik», jonka selvittäminen vaatii huolellista ja pikkutarkkaa erittelyä. Samaan ongelmaan viittaa Rapola (1968: 117–118).²

Vahvin vaikutus Agricolan kielenkäyttöön on epäilemättä ollut latinalla, saksalla ja ruotsilla, kuten Schmeidler (1965: 474) toteaa. Ruotsalainen käännös, etenkin v:n 1541 Raamattu, noudattaa usein sananmukaisesti Lutherin käännöstä, ja siksi on monesti mahdoton päätellä, kumpi niistä on ollut Agricolan sanamuodon mallina. Silti on runsaasti myös tapauksia, joissa selvästi joko saksannos tai ruotsinnos yksinään on ollut esikuvana. Latinan ja kreikan kohdalla tilanne on vielä mutkikkaampi, koska kreikka peittyy jokseenkin täysin latinalaisten käännösten alle. Niinpä siinä analyysissä, jonka Schmeidler (1970) on tehnyt Matteuksen evankeliumin kahdesta ensimmäisestä luvusta, ei näytä tulleen esiin mitään, mikä yksiselitteisesti viittaisi kreikkalaisen alkutekstin käyttöön: milloin suomennos esim. vastoin saksalaista ja ruotsalaista tekstiä noudattaa kreikkalaista sanamuotoa, vastaava sanamuoto on myös jommassakummassa latinalaisessa käännöksessä tai molemmissa. Joskus kuitenkin tutkijan haaviin saattaa tarttua vaikkapa pienenpieni detalji, joka näyttää olevan peräisin nimenomaan kreikkalaisesta tekstistä. Tällaisesta Schmeidler antaa esimerkin toisaalla (1965: 478–479).

Missä määrin Agricola on Uuden testamentin suomennoksessaan käyttänyt hyväkseen kreikkalaista alkutekstiä, on siis edelleen avoin kysymys. Mutta koko kysymys onkin ehkä huonosti asetettu. Nähdäkseni olisi enemminkin kysyttävä: minkä verran Agricola osasi kreikkaa?

Kuten Simo Heininen (1976: 35–56, 1988: 44) on osoittanut, Agricola on melko varmasti opetellut kreikan alkeita jo Turussa ennen Wittenbergiin lähtöään, arvatenkin jonkun mannermaan humanistikeskuksissa opiskelleen suomalaisen avulla (ks. myös Maliniemi 1948: 187). Wittenbergissä Agricola opiskeli kaksi ja puoli vuotta, syksystä 1536 toukokuun alkuun 1539. Hän

² Eräitä kielivertailuihin perustuvia yleisluonteisia havaintoja on esittänyt myös Arvo Suominen (1949).

luultavasti jatkoi siellä kreikan opintojaan yksityisopettajan johdolla tai yliopiston kursseilla, joilla perehdyttiin Uuden testamentin kreikkaan; saavutettuaan riittävän kielitaidon hän varmaankin kuunteli myös Melanchthonin Kreikan kirjallisuuden luentoja (Viljo ja Kari Tarkiainen 1985: 63–64). Joka tapauksessa hänen luulisi opiskeluaikansa kestäessä hyvin ehtineen hankkia kohtalaisen kreikan kielen taidon. Kannattanee myös todeta, että evankeliumit ja Apostolien teot, jotka ovat enimmäkseen kertovaa tekstiä, ovat pääosin melko yksinkertaista kieltä, joten niiden tutkimiseen alkukielellä ei vaadita kovin perusteellista kreikan tuntemusta. Epistolat ovat sekä kieleltään että sisällöltään keskimäärin huomattavasti vaikeatajuisempia.

Uuden testamentin esipuheessa Agricola ilmoittaa, että teksti on suomennettu »politain Grecain, politain Latinan, Saxain ja Rotzin kirioista». Huomiota kiinnittää sanamuoto, jonka mukaan käänös on tehty *puolittain* kreikasta, ikään kuin kreikan osuus olisi yhtä suuri kuin kolmen muun kielen yhteensä. Olisin valmis ymmärtämään tämän niin, että kreikka on ollut Agricolalla perustekstinä, jota hän on työssä edetessään lukenut tarkkaan rivi riviltä; samalla hän on verrannut, miten hänen käytössään olevat erikieliset käänösauktoriteetit ovat kunkin kohdan tulkinneet. Näistä kaikista aineksista hän on sitten jae jakeelta muovannut oman käänöksensä, jota hän on ajan mittaan korjaillut ja parannellut. Tämä onkin alkukieltä tuntevan raamatunkääntäjän luonnollinen menettelytapa. Ja näin menetellessään kääntäjä voi myös sanoa, että hänen työssään on alkuteksti tärkeimmällä sijalla, vaikka lopputuloksessa sen käytöstä ei kenties näkyisi jälkeäkään.

Vertauskohdaksi sopii vaikkapa tänä vuonna päätökseen saatu uusi raamatunsuomennostyö. Erityisesti itse perustyössä, joka tapahtui pienissä käänösyksiköissä ja jonka tulokset sitten tarkastettiin useissa vaiheissa, on käytetty apuna lukuisia erikielisiä moderneja käänöksiä. Mutta ennen kaikkea on sekä Vanhan testamentin hepreankielistä että Uuden testamentin kreikankielistä alkutekstiä tutkittu tarkoin kohta kohdalta. Silti voisi olla vaikea löytää lopullisesta suomennoksesta sellaisia kielellisiä yksityiskohtia, jotka kiistatta todistaisivat, että on käytetty nimenomaan alkukielistä tekstiä: kaikkien apuna käytettyjen erikielisten tulkintojen – ja tietysti myös suomentajien omintakeisten ratkaisujen – yhteisvaikutus peittää alkutekstin näkyvistä. – Uusimmissa erikielisissä raamatunkäännöksissä noudatettu »dynaamisen vastaavuuden» periaate on vielä suuresti etäännyttänyt käänöksiä alkukielen sanamuodosta. Tämä periaate ei ollut Agricolallekaan niin tuntematon kuin saattaisi luulla. Olihan hänellä kuten muillakin reformaatiokauden raamatunkääntäjillä oppi-isänään Luther, jonka mielestä kääntäjän oli »kyseltävä perheenäidiltä kotona, lapsilta kujilla ja kansanmieheltä markkinatorilla, katsottava heitä suuhun, miten he puhuvat, ja tul-

kittava sen mukaan; silloin he ymmärtävät ja huomaavat, että heidän kanssaan puhutaan saksaa» (Luther 1530: 637).

3. Uuden testamentin temporaalirakenteet: yleistä

Olen löytänyt Agricolan UT:n tekstistä yhteensä 56 temporaalirakennetta. Niistä on 1. temp.rakenteita 49, joista yksi passiivinen.³ 2. temp.rakenteita on 7. Reuna- ja loppuselityksissä olevat kolme 1. temp.rakennetta (s. 28, 93, 436) jätän tarkasteluni ulkopuolelle, koska kielipohja on niissä erilainen kuin itse tekstissä.

Tapaukset jakautuvat UT:n alkupuoliskon ja (Roomalaiskirjeestä alkavan) jälkipuoliskon välille siten, että alkuosassa on 1. temp.rakenteita 35 ja 2. temp.rakenteita 5, jälkiosassa vastaavasti 14 ja 2. Suhde on siis alkuosan hyväksi 40 : 16. Tapausten runsaus alkuosassa johtuu epäilemättä alku- ja jälkiosan sisällön suuresta erosta. Alkupuolisko on valtaosaltaan kertovaa tekstiä, ja kaksi tärkeintä niistä kreikan ja latinan rakenteista, jotka ovat selvästi olleet Agricolan temporaalirakenteiden esikuvina (ks. kohtia 4 a ja b), ovat näissä kielissä yleisiä juuri kertovassa tyyliässä.

Luettelen lyhyesti aineiston eri verbit ja niiden esiintymien määrät. Vain joissakin tapauksissa kiinnitän huomiota temporaalirakenteiden sisällölliseen puoleen.

1. temp.rakenteen esiintymissä on tavallisin *olla*-verbi, joka on aineistossa 3 kertaa yksinään ja 8 kertaa esiliitteisenä; kaikki prefiksitapaukset ovat kahdesta Paavalin kirjeestä (*pois-* ja *tykenollesani, tykeneollesam*). Muut verbit ovat *puhua* (9 kertaa), *mennä* (5), *elää* (4), *kuolla*, *palata* (3), *atrioida*, *käydä*, *maata*, *tulla* (2), *kääntyä*, *laulaa* (*cukoin laulais*), *lähteä*, *synnyttää*, *syödä* (1). Valtaosa on siis jokapäiväisen elämän tavallisimpia toimia kuvaavia verbejä.

2. temp.rakennetta on käytetty vain kahdesta verbistä: *tulla* (6 tapausta, joista yksi esiliitteinen) ja *kuulla* (yksi tapaus).

4. Ensimmäinen temporaalirakenne: aineisto

Jaan tapaukset viiteen ryhmään sen mukaan, minkätyyppisten kreikankielisten ilmausten vastineina ne esiintyvät. Latinalaisten käännösten ilmaukset

³ 1. temp.rakenteen määrät muissa Agricolan teoksissa: Rukouskirja 49, Käsikirja 6, Messu 1, Piina 13, Psaltari 4, Veisut 5, Profeetat 4 (Kankkonen 1965: 110).

noudattavat muodoltaan useimmiten läheisesti kreikkalaista esikuvaa. Saksan ja ruotsin ilmaukset taas eroavat siitä suuresti. Varsinkin kahdessa laajimmassa ryhmässä (a ja b) näkyy selvästi ero klassisten kielten synteettisen ja saksan ja ruotsin analyttisen ilmaisutavan välillä.

a) Kreikassa participium conjunctum (16 tapausta)

Nimitystä participium conjunctum käytetään kreikan ja latinan kieliopeissa partisiipista, joka vastaa sivulausetta; se liittyy apposiitiomaisesti pääsanaan, useimmiten lauseen subjektiin, ja noudattaa sen sukua ja lukua. Se on näissä kielissä erityisesti kertovassa tekstissä hyvin tavallinen.

Aineistossa on kreikan partisiipin aikamuotona useimmiten preesens. Pari kertaa esiintyy aoristi, aikamuoto, joka esittää toiminnan tavallaan aikasuhteista riippumattomana; partisiipin aoristi kuitenkin osoittaa yleensä toiminnan aikaisemmaksi kuin hallitsevan verbin toiminta. Nämä kreikan partisiippimuodot on Erasmusuksen käännöksessä ja Vulgatassa pienin poikkeuksin käännetty latinan partisiipin preesensillä. Lutherin käännöksessä ja v:n 1541 ruotsalaisessa Raamatussa niitä vastaa useimmiten temporaalilause, joskus relatiivilause, rinnasteinen päälause tai substantiivi-ilmaus. Lisään esimerkin jälkeen sulkeisiin huomautuksen, milloin käännös poikkeaa kyseisen kielen tavallisimmasta käännöstavasta.

Esimerkkejä:⁴

Matt. 21:18 Mutta homenelda *palaitesans* caupungihin, isosi hen. (81)

Kr. Prōias de *epanagōn* eis tēn polin, epeinase.

Er., Vulg. Mane autem *revertens* in civitatem, esuriit.

L *ALS er* aber des morgens *wider in die Stad gieng*, hungerte jn.

GVB Om morghonen *när han gick in j stadhen igen*, hungradhe honom.

Matt. 25:14 Sille ninquin yxi Inhiminen muille maille *lechteisens*, cutzui henen Paluelians, ia annoi heille Tauarans. (94)

⁴ Lyhenteet: Kr. = Erasmusuksen julkaisema kreikkalainen teksti, Er. = Erasmusuksen latinalainen käännös, Vulg. = Vulgata (milloin nämä kaksi latinalaista versiota eroavat toisistaan vain ortografialtaan, esitän sitaatin Erasmusuksen mukaan; jotkin muut merkityksettömät erot osoitan vain vinoviivoin), L = Lutherin käännös (v:n 1545 laitos), GVB = Gustaf Vasas Bibel (1541), 1526 = v:n 1526 ruotsalainen Uuden testamentin käännös eli NT (tämän mainitsen vain, mikäli kyseinen kohta eroaa olennaisesti GVB:n käännöksestä). Käyttämistäni tekstilaitoksista ks. lähdeluetteloa. Agricolan sitaattien jäljessä olevat numerot viittaavat Agricolan teosten II osan sivuihin, ellei ole toisin mainittu.

- Kr. Hōsper gar anthrōpos *apodēmōn* ekalese tous idious doulous — — .
 Er., Vulg. Sicut enim homo / quidam / peregre *proficiscens*, vocavit servos suos — — .
 L Gleich wie ein Mensch *der vber land zog*, ruffete seinen Knechten — — .
 (relat.lause)
 GVB Ty lijka som en man *then vthlāndes foor*, kalladhe sina tienare — — .
 (samoin)
 1526 Ty likawist som en menniskia *farandes* j fremmande land kalladhe til sigh sina tienare — — .
- Mark. 12:20 Nyt seitzemen Welie ouat olluet, ia ensimeinen otti waimon, ia *coollesans* ei iättenut hedhelme. (145)
 Kr. — — kai ho prōtos elabe gynaika, kai *apothnēskōn* ouk aphēke sperma.
 Er. — — ac primus accepit uxorem, isque *moriens* non reliquit semen.
 Vulg. — — & primus accepit uxorem, & *mortuus est*, non relicto semine.
 (rinnast. päälause)
 L Der erste nam ein weib, *der starb*, vnd lies keinen Samen. (samoin)
 GVB Och then förste toogh sigh hustru, och *han bleff dödh*, och leeffde ingen sädh effter sigh. (samoin)
- Luuk. 24:17 Nin sanoi hen heille, Mitke puheit ne ouat, iotca te pidhett keskenen *kieudhesen*, ia oletta mureheliset? (240)
 Kr. Tines hoi logoi houtoi, hous antiballete pros allēlous *peripatountes*, kai este skythrōpoi?
 Er., Vulg. Qui sunt hi sermones, quos confertis inter vos / adinvicem / *ambulantes*, & estis tristes?
 L Was sind das fur rede, die jr zwischen euch handelt *vnter wegen*, vnd seid trawrig? (substantiivi-ilmaus)
 GVB Hwadh är thet för taal, som j haffuen idher emellan, *widh j gåån* och ären bedröffuadhe?
- Joh. 14:25 Neite mine olen puhunut teille, *ollesani* teiden tykenen. (289)
 Kr. Tauta lelalēka hymin par' hymin *menōn*.
 Er., Vulg. Haec loquutus sum vobis apud vos *manens*.
 L Solchs hab ich zu euch geredt, *weil ich bey euch gewesen bin*.
 GVB Thetta haffuer iagh talat til idher, *medhan iagh haffuer warit* när idher.
 1526 Thetta haffuer iagh talat til idher *warandes* när idher.
- Ilm. 1:12 Ja mine kiensin catzoman sen Änen ielkin ioca minun cansani puhui. Ja *minun kienteiseni*, näin mine seitzemen Cullaista Kyntilialca — — . (671)
 Kr. — — kai *epistrepas*, eidon hepta lykhnias khrysas — — .
 Er., Vulg. — — & *conversus*, vidi septem candelabra aurea — — .
 L Vnd *als ich mich wand*, sahe ich sieben gülden Leuchter — — .
 GVB Och *som iagh migh wende*, sågh iagh siw gyllene liwsastakar — — .
- Lisäksi: Matt. 27:63 *henen eleisens* (107), Mark. 14:40 *palaitesans* (152), 2. Tim. 4:13 *tullesas* (591), Hepr. 11:21–22 *coollesans* – *coollesans* (650).

Omaksi alaryhmäkseen erottuvat ilmaukset *poisollesani, tykenollesani, tykeneollesam*. Näitä on 5 tapausta, joissa kreikassa on part. conjunctum.⁵ Ne vaihtelevat muotojen *poisollen, tykeneollen* kanssa. Nämä 2. infinitiivin inessiivi- ja instruktiivimuodot keskittyvät kaikki kahteen Paavalin kirjeeseen: Paavali puhuttelee perustamiensa seurakuntien jäseniä kirjeitse kaukaa käsin, »poissa ollessaan», ja viittaa asioihin, jotka ovat tapahtuneet tai tapahtuvat myöhemmin hänen »tykönä ollessaan». Kaikkien näiden inessiivi- ja instruktiivimuotojen taustalla ovat kreikan partisiippimuodot *parōn, apōn* (monikossa *-ontes*) 'läsnä, poissa olevana, ollen, ollessaan'. Myös latinassa on useimmiten partisiippi (*absens, praesens*), pari kertaa temporaalilause tai rinnasteinen päälause. Luther käyttää substantiivi- tai adjektiivi-ilmauksia ja joskus partisiippia (*abwesend*), ruotsinnokset samoin vaihtelevia ilmauksia.

Esimerkkejä:

2. Kor. 10:11 Joca sencaltainen on, Se aijatelkan, ette sencaltaiset quin me olema sanoissa Lehetuskiriain cautta *poisollen*, Nin me mös kyllle tohdhimme olla töön cansa *tykeneollesam*. (512)

Kr. *apontes, parontes*, Er. *quum absumus, quum adsumus* (temporaalilauseita), Vulg. *absentes, praesentes*, L *im abwesen, gegenwertig*, GVB *fråwarande, närwarande* (1526 j *fråwårelsen, när wij tilstādhes äro*).⁶

2. Kor. 13:10 Senteden mine mös *poisollen* neitä kirioitan, Senpäle ettei minun pidheis *tykenollesani* coua oleman — — . (518)

Kr. *apōn, parōn*, Er., Vulg. *absens, praesens*, L *abwesend, wenn ich gegenwertig bin*, GVB *fråwarande* (1526 j *min fråwarilse*), *tå iagh är til stādhes*.

Lisäksi: 2. Kor. 10:1–2 *poisollesani, tykenollesani* (511), Filipp. 1:27 *poisollesani* (547).

Agricolan horjunta temporaalirakenteen ja ilmeisen käännöskielisen *-ollen*-muodon välillä saattaa näissä jaksoissa johtua varioinnin halusta. Hän käyttää kuitenkin myös usein muulloin klassisten kielten part. conjunctumin vastineena 2. infinitiivin instruktiivia tavalla, joka tuskin on tuohon aikaan ollut sen luontevampaa suomen kieltä kuin nykyäänkään, esim. Matt. 2:9 Ja catzos, Tähti, ionga he olit nähnyuet Idhes, kieuu heiden edhelens, nin cauuan quin *edheskieudhen* seisatti sen paican päle, iossa Lapsi oli (24); Matt. 3:6 ia he castettin henelde Jordanis, *tunnustadhen* heiden synninse

⁵ Lisäksi on 3 tapausta, joissa temp.rakennetta vastaa kreikassa prepositio + substantiivi; ks. kohtaa d.

⁶ V:n 1526 NT:n vaihtelevat ilmaukset on näissä Paavalin kirjeiden kohdissa yhtenäistetty GVB:ssä partisiippimuodoiksi, vaikka siinä muuten näkyy pyrkimys partisiippien korvaamiseen analyttisillä rakenteilla.

(26); Matt. 8:27 Nin Inhimiset imehtelit, *sanodhen*, Millinen teme on (42); Mark. 11:5 Ja mwttamat nijste, iotca sielle seisoit, sanoit heille, Mite te teette warsa *pästein?* (142).

b) Kreikassa genetivus absolutus (15 tapausta)

Kreikan genetivus absolutus on sivulausetta vastaava adverbiaalinen partiisiipirakenne, jonka muodostavat genetiivissä oleva nomini (subjektisana) ja siihen appositiona liittyvä genetiivimuotoinen partisiippi. Subjektisana ja lauseen subjekti ovat eritarkoitteiset. Latinassa tätä rakennetta vastaa ablativus absolutus, jossa pääsana ja partisiippi ovat ablatiivissa.

Aineistoni genetivus absolutusten vastineina on sekä Vulgatassa että Erasmusuksen käänöksessä ablativus absolutus, paitsi kahdessa kohdassa. Saksalaisissa ja ruotsalaisissa käänöksissä taas on kahta poikkeusta lukuun ottamatta temporaalinen sivulause.

Tavallisin on (wiele) *henen puhuesans* (6 tapausta). Esim.:

Matt. 17:5 Wiele *henen puhuesans*, catzo, walkia pilui ymberiwarios heiden. (70)

Kr. Eti *autou lalountos*, idou nephelē phōteinē epeskiasen autous.

Er., Vulg. Adhuc *eo loquente*, ecce nubes lucida obumbravit illos/eos.

L *Da er noch also redete*, sihe, da vberschattet sie eine liechte Wolcken.

GVB *Widh han än nu taladhe*, sij, en liws skyy vmskygde them.

Luuk. 22:60 Ja cochta wiele *henen puhuesans*, Cuckoi lauloi. (235)

Kr. Kai parakhrēma, eti *lalountos autou*, ephōnēsen ho alektōr.

Er., Vulg. Et continuo, adhuc *illo loquente*, cecinit gallus.

L *Vnd als bald, da er noch redet*, krehet der Han.

GVB *Och j thet samma widh han än nu taladhe*, gool hanen.

Muut *henen puhuesans* -tapaukset: Matt. 26:47 (s. 101), Mark. 14:43 (s. 153), Luuk. 9:34 (s. 194), Luuk. 22:47 (s. 234). Lisäksi on Ap.t. 20:9 *Paulin cauuan puhues* (368).

Esimerkkejä muista verbeistä:

Matt. 20:29 Ja *heiden wlgoskieudesens* Jerichost, seurasi hende palio Canssa. (79)

Kr. Kai *ekporeuomenōn autōn* apo Ierikhō, ēkolouthēsen autō okhlos polys.

Er., Vulg. Et *egredientibus illis* ab Hiericho, sequuta est eum turba multa.

L *VND da sie von Jericho auszogen*, folgete jm viel Volcks nach.

GVB *Och när the gingo vthaff Jericho*, folgde honom mykit folck.

Matt. 28:13 Sanocat, että *henen Opetuslapsens* tulit Öelle, ia warghastit *henen, meiden matesam*. (109)

Kr. Eipate, Hoti hoi mathētai autou nyktos elthontes eklepsan auton *hēmōn koimōmenōn*.

Er. Dicite quod discipuli ejus nocte venerint, & furati sint eum *nobis dormientibus*.

Vulg. Dicite, Quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum *nobis dormientibus*.

L Saget, seine Jünger kamen des nachts, vnd stolen jn, *die weil wir schliefen*.

GVB Sägher, hans Läriungar komo om nattena, och stålo honom bort, *mädhan wij soffuo*.

Mark. 14:22 Ja *heiden atrioidhesans* otti JESVS Leiuen, kijtti ia murssi — — . (151)

Kr. Kai *esthiontōn autōn*, labōn ho Iesous arton, eulogēsas eklase — — .

Er. Et *edentibus illis*, sumpto Jesus pane, quum benedixisset, fregit — — .

Vulg. Et *manducantibus illis* accepit Jesus panem & benedicens fregit — — .

L VND *in dem sie assen*, Nam Jhesus das Brot, dancket, vnd brachs — — .

GVB Och *widh the äto*, toogh Jesus brödhet, tackadhe och brööt thet — — .

Joh. 4:51 (Se Mies wskoi sen Sanan ionga Jesus sanoï henelle, ia meni.)

Njn *henen mennesens* codhasit henen Paluelians henen — — . (256)

Kr. Edē de *autou katabainontos*, hoi douloi autou apēntēsan autō — — .

Er., Vulg. Jam autem *eo descendente*, servi occurrerunt ei — — .

L VND *in dem er hin ab gieng*, begegneten jm seine Knechte — — .

GVB Och *j thet han gick nedh*, mötte honom hans tienare — — .

Room. 7:3 Waan ios hen toisehen Mieheen secaunde, henen *Miehense eleise*, nin hen Hooraxi cutzutan. (433)

Kr. Ara oun *zōntos tou andros*, moikhalis khrēmatisēi, ean genētai andri heterō.

Er. Proinde *vivente viro*, adultera vocabitur, si se junxerit alteri viro.

Vulg. Igitur *vivente viro* vocabitur adultera si fuerit cum alio viro.

L Wo sie nu bey einem andern Manne ist, *weil der man lebet*, wird sie eine Ehebrecherin geheissen.

GVB Men om hon är med en annan man *medhan hennes man leffuer*, tå warder hon kallat een hoorkona.

Lisäksi: Matt. 26:21 *heiden södhesens* (99), Ap.t. 1:10 *henen mennesens* (314), Ap.t. 5:15 *Petarin tuelles* (325).

c) Kreikassa rakenne *en tō* + infinitiivi (8 tapausta)

Kyseessä on prepositiorakenne: artikkelin avulla substantivoituun infinitiiviin on liittynyt datiivia vaativa prepositio *en*, joka merkitykseltään ja yleisyydeltään vastaa esim. saksan ja englannin *in-* ja ruotsin *i-*prepositiota. Tällä rakenteella on kreikassa useimmiten temporaalinen merkitys. Esim. infinitiivistä *einai* 'olla' voidaan artikkelin lisäyksellä muodostaa verbaalisubstantiivi *to einai* 'oleminen', 'das Sein', 'the being'; prepositioilmaus *en tō einai*

voitaisiin eri yhteyksissä suomentaa muodoilla 'olemisessa', 'ollessa(an)', 'ollessa' («in dem Sein», «in the being»). Rakenteeseen voidaan liittää myös akkusatiivimuotoinen subjektiosa, esim. *en tō einai auton* 'hänen ollessaan' (ikään kuin «in dem Sein ihn», «in the being him»). Subjektiosan ilmituominen ei kuitenkaan ole välttämätöntä, ks. edempää s. 266 esimerkkiä Luuk. 11:37. Latinan kielessä tälle rakenteelle ei ole samanmuotoista vastinetta jo siitäkään syystä, että latinasta puuttuu artikkeli. Niinpä Vulgatassa ja Erasmusuksen käännöksessä on samoin kuin saksalaisessa ja ruotsalaisessa käännöksessäkin nämä rakenteet useimmiten korvattu temporaalilauseella.

Tyyppi *en tō* + infinitiivi on klassisessa kreikassa harvinainen. UT:ssa se esiintyy kaikkiaan 55 kertaa; valtaosa esiintymistä (34) on Luukkaan evankeliumissa. Rakenteen yleisyys UT:ssa juontuu välillisesti hepreasta, jossa vastaavanlainen prepositio + infinitiivi -konstruktio oli tavallinen (Turner 1963: 144–145). Olen Luukkaan evankeliumin osalta tarkastanut kaikki Agricolan käyttämät käännösvastineet. Kuuden seuraavassa esitettävän temporaalirakenteen lisäksi hän on käyttänyt kaksi kertaa että-lausetta ja aina muulloin temporaalista sivulausetta.

Vaikka Agricola on siis melko harvoin kääntänyt kreikan *en*-rakenteen temporaalirakenteella, pidän tätä ryhmää erityisen kiinnostavana. Siinä on mielestäni nähtävissä selvää, latinasta riippumatonta kreikan vaikutusta Agricolan käännösratkaisuihin. Tämä kreikan rakennehan on muodoltaan hyvin lähellä suomen 1. temporaalirakennetta. Päämerkitykseltään lokaalinen *en*-prepositio on suomentajan mielessä luonnostaan assosioitunut inessiiviin, ja temporaalirakenne on luontevasti tarjoutunut vastineeksi *en*-rakenteille.

Esitän kaikki 8 tapausta:

Matt. 13:25 Mutta *Inhimisten maates*, tuli henen wihoilissens, ia kylui ohdakeet nisuijn sekan — — . (59)

Kr. *En de tō katheudein tous anthrōpous*, ēlthen autou ho ekhthros — — . («in dem Schlafen die Leute»)

Er. Sed *dormientibus hominibus* venit illius inimicus — — . (abl. absolutus)

Vulg. — — cum autem *dormirent homines* venit inimicus eius — — . (temporaalilause)

L Da *aber die Leute schliefen*, kam sein Feind — — .

GVB Men *tå folcket soff*, kom hans owen — — .

Luuk. 2:6 Niin tapactui *heiden* sielle *ollesans*, ette synnyttämisen peiuet tulit teutetyxi. (166)

Kr. Egeneto de *en tō einai autous* ekei — — . («in dem Sein sie», «in the being them»)

Er., Vulg. Accidit / Factum est / autem *quum essent* ibi — — . (temporaalilause)

L Vnd *als sie daselbst waren*, kam die zeit — — .

GVB Så begaff sigh *medhan the woro* ther, wordo daghanar fulbordadhe — — .

Luuk. 8:42 (Ja catzo, tuli yxi Mies, ionga Nimi oli Jairus, Sinagogan Pä-mies, ia langesi Jesusen Jalcain iuren rucolen hende, menemen henen Honesens — — .) Ja *menesens* Canssa adhistit hende. (190)

Kr. *En de tō hypagein auton*, hoi okhloi synepnigon auton. («in dem Ge-hen ihn», »in the going him»)

Er. Verum *inter eundum*, turbae coarctabant eum. (Erasmus on tässä sa-moin kuin kohdassa Luuk. 17:14 mukaillut kreikan ilmausta käyttä-mällä gerundia ja *inter*-prepositiota, sananmuk. 'menemisen kestäessä, yhteydessä, aikana'; gerundi on verbaalisubstantiivi, johon ei voida liit-tää agenttia.)

Vulg. Et contigit: *dum iret*, a turbis comprimebatur. (temporaalilause)

L Vnd *da er hin gieng*, drang jn das Volck.

GVB Men *j wāghen widh han gick tijt*, trengde honom folcket.

Luuk. 10:35 Coria hende, ia ios sine iotain sen ylitzen cwlutat, mine *palai-tesan* maxan sinun. (199)

Kr. — — kai ho ti an prosdapanēsēs, egō, *en tō epanarkhesthai me*, apo-dōsō soi.

Er., Vulg. — — & quodcunque praeterea insumpseris / quodcunque su-pererogaveris /, ego, *quum rediero*, reddam tibi. (temporaalilause)

L Vnd so du was mehr wirst darthun, wil ich dirs bezalen, *wenn ich wi-derkome*.

GVB — — och hwadh tu meer kostar på honom, wil iagh betala tigh, *när iagh kommer igen*.

Luuk. 11:37 JA *henen puhuesans*, rucoli hende yxi Phariseus, peiueliselle cansans. (202)

Kr. *En de tō lalēsai erōta auton pharisaios tis — — . (en tō + inf. -raken-teessa ei ole ilmaistu subjektiosaa)*

Er., Vulg. Et *quum loqueretur*, rogavit illum quidam Pharisaeus — — . (temporaalilause)

L DA *er aber in der Rede war*, bat jn ein Phariseer — — .

GVB Och *widh han taladhe*, badh honom en Pharisee — — .

Luuk. 17:14 (Ja coska hen he näki, sanoi hen heille, Menget, ia osottacat teiten Papille.) Ja se tapachtui, ette he *menesens* tulit puchtaxi. (219)

Kr. Kai egeneto *en tō hypagein autous*, ekatharisthēsan.

Er. Et factum est, ut *inter eundum* mundati sint.

Vulg. Et factum est: *dum irent*, mundati sunt. (temporaalilause)

L Vnd es geschach, *da sie hin giengen*, worden sie rein.

GVB Och hende sigh, *widh the gingo* wordo the rene.

Luuk. 24:15 Ja se tapactui *heiden puhuesans* ia tutkistelit keskenens, lehes-tui itze JESVS heite — — . (240)

Kr. Kai egeneto *en tō homilein autous* kai syzētein — — .

Er. Et factum est *dum confabularentur* ac disputarent — — . (temporaali-lause)

Vulg. Et factum est: *dum fabularentur & secum quaerent* — — . (samoin)

L Vnd es geschach, *da sie so redeten* vnd befragten sich mit einander — — .

GVB Och hende sigh, *tå the taladhes* widh och befrågadhe hwar annan — — .

Tähän ryhmään kuuluu myös UT:n ainoa passiivimuotoinen I. temporaalirakenne:

- Mark. 4:4 (Catzo vloslexi kylueije kyluemen.) Ja tapachtui *kyluetteis*, että monicahda langesit Tien wiereen — — . (119)
 Kr. Kai egeneto *en tō speirein*, ho men epese para tēn hodon — — .
 Er. Et accidit *inter seminandum*, aliud quidem cecidit secus viam — — .
 Vulg. Et *dum seminat*, aliud cecidit circa viam — — . (temporaalilause)
 L Vnd es begab sich, *in dem er seet*, fiel etlichs an den Weg — — .
 GVB Och hende sigh *widh han sādde*, föll somt widh wāghen — — .

Agricola on ilmeisesti päätynyt tässä passiivimuotoon siksi, että kreikan *en tō* + inf. -rakenteessa ei ole ilmaistu subjektiosaa; myös Erasmuskin *inter* + gerundi on tekijältään määrittämättömänä ilmauksena saattanut olla tuke-massa suomentajan ratkaisua. Vulgatassa, Lutherilla ja GVB:ssä sen sijaan rakenne on käännetty aktiivisella sivulauseella.⁷

Passiivinen I. temporaalirakenne esiintyy tämän kohdan lisäksi koko Agricolan tuotannossa vain kahdesti (Kankkonen 1965: 51). Tapauksista toinen on Rukouskirjan otsikossa: Tojnen Rucous echtton maata *kieuteise* (I 676); lähtötekstinä on ollut saksan *Wenn man des abents zu bette will gehen* (Gummerus 1956: 456). Toinen on Messussa, papeille annetussa ohjeessa: Sacramenti *iaghettaisa* macta Weisata Rotzin eli latinan kielen Jesus Christus är wår helsa. eli — — (III 107). Messun esikuvana on ollut 1548 ilmestynyt ruotsalainen messukirja Messan på Swensko (Viljo ja Kari Tarkiainen 1985: 196). Siinä vastaava otsikko kuuluu: *Emedhan siungs / Jesu Christus är wår helsa etc.* — — . Täsmennys *Sacramenti iaghettaisa* on siis nähtävästi Agricolan oma lisäys.

d) Kreikassa substantiivi-ilmaus (6 tapausta)

- Mark. 13:35 Nin waluacat sijs, sille ettei te tiedhe coska Honen Herra tuleua on, echttona taicka poli öen, eli *cukoin laulais*, eli homenelda — — . (150)
 Kr. *alektorophōnias* 'kukonlaulun aikaan' (kreikassa ilmaistu substantiivin genetiivillä), Er. *in gallicinio*, Vulg. *in gallicantu* («kukonlaulussa»), L *vmb den Hanenschrey*, GVB *j hönsgälden*.

⁷ Kreikassa on sama rakenne myös tämän jakeen rinnakkaiskohdissa Matt. 13:4 ja Luuk. 8:5, mutta niissä on subjektiosaa ilmaistu: Kai *en tō speirein auton*, ha/ho men epese — — . Agricola: (Matt.) ia *coska hen kylvi*, langesit monicahdhat — — (57); (Luuk.) Ja *quin hen kylui*, langesit mutamat — — (187).

Luuk. 16:25 Nin sanoi Abraham, Poican, muista ettes saidh hywydhes *eleises*, ia Lazarus samalmoto site wastian paha. (217)

Kr. *en tē zōē sou 'elämässäsi'*, Er., Vulg. *in vita tua* (samoin), L *in deinem Leben*, GVB *medhan tu leffde*.

1. Kor. 16:7 Eipe mine nyt tahdo teite nähdhä, *minun edespeiten mennese-ni*. (492)

Kr. *en parodō 'ohikulkumatkalla'*, Er. *in transcursu*, Vulg. *in transitu* (samoin), L *im fur vberziehen*, GVB *vthi mijn framferd*.

Muut tapaukset liittyvät edellä a-kohdan lopussa käsiteltyyn ryhmään:

2. Kor. 10:1 Mine ioca teiden keskenä *tykenollesani* kehno olen — — . (511)

Kr. *kata prosōpon* ('kasvotuksin'), Er. *iuxta faciem* (samoin), Vulg. *in facie* (samoin), L *gegenwertig*, GVB *när iagh är när idher*.

Filipp. 2:12 Nyt senteden minun Rackahani, ninquin te aina oletta cwliaiset olleet, Ei ainoastans *minun tykenollesani*, waan mös nyt palio enem-in *minun poisollesani* — — . (548)

Kr. *en tē parousia mou — en tē apousia mou* ('läsnäolossani — poissaolossani'), Er., Vulg. *in praesentia mea — in absentia mea* (samoin), L *in meiner gegenwertigkeit — in meinem abwesen*, GVB *j minne närwaro — j minne fråwaro*.

e) Kreikassa muunlaisia ilmauksia (4 tapausta)

Kahdesti kreikassa on genetivus absolutusta lähellä oleva ilmaus; latinalaiset käännökset mukailevat kreikan sanontaa, saksassa ja ruotsissa on käytetty sivulausetta:

Matt. 26:7 (— — edheskeui yxi Waimo henen tygens, iollaoli yxi Clasi callist woidhet,) ia wlgoskasi sen henen Päens päle *atrioidhesans* (98).⁸

Ap.t. 22:6 — — Nin se tapachtui *minun* matkas *ollesani*, ia lehestuin Damascuun, — — . (375)

Kahdesti kreikassa on aivan toisentyypinen sanonta:

Ilm. 12:2 Ja se oli raskas, ia hwsī, ia oli synnyttämisen kiuus, ia piti swren waiuan *synnytteisens* (693).

⁸ Vastaava kohta on myös Piinassa (III 154). Siinä temp.rakenteeseen on lisätty genetiivinen subjektiosa: — — ia wodhatti hänen päens päle *henen atreoidhesansa*. — Piinassa l. temp.rakenne esiintyy kaikkiaan 13 kertaa. Sillä on 9 tapauksessa identtinen esikuva vastaavassa UT:n kohdassa.

2. Kor. 5:10 Senpäle ette iocaitzen pite saaman senielkin quin hen *Eleisens* elenynt on, se olcon hyue eli paha (503).

Edellisessä tapauksessa kreikan sanonta tarkoittaa suunnilleen 'kärsien tuskaa synnyttääkseen' (finaalinen infinitiivi). Myös latinassa, saksassa ja ruotsissa on finaalinen ilmaus: — — *cruciat ut pariat*; hatte grosse Qual zur *Geburt*; hadhe stoort qual *til at föda*.

Jälkimmäisessä tapauksessa on kreikassa ja myös latinalaisissa käänöksissä monisanainen ja hankalasti käännettävä sanonta, jonka Agricola on suomentanut suppean idiomaattisesti. Suomennokseen on saattanut vaikuttaa myös Lutherin sanamuoto: *Auff das ein jglicher empfahe nach dem er gehandelt hat, bey Leibes leben, es sey gut oder böse*; GVB: — — som han handlat haffuer *medhan han leffde*, Ehwadh thet är gott eller ondt.

5. Ensimmäinen temporaalirakenne: havainnot ja päätelmiä

Aineiston tarkastelu osoittaa, että Agricola on useimmiten saanut sysäyksen temporaalirakenteen käyttöön eräistä lähtökieltensä synteettisistä rakenteista. Tärkeimmät vaikuttajat ovat olleet kreikalle ja latinalle yhteiset *participium conjunctum*- ja *genetivus/ablativus absolutus* -rakenteet, joita on runsaasti UT:n kertovissa jaksoissa. Näissä tapauksissa on varmaan painavin vaikutus ollut latinalla: se oli Agricolalle tuttu kieli kouluajoista asti, ja jo Turun piispan kirjurina toimiessaan hänen on täytynyt hallita se hyvin. Kuten Lindén mainitsee (1966: 4), myös Rukouskirjassa on temporaalirakenteita etupäässä latinasta suomennetuissa rukouksissa ja ne vastaavat näissäkin useimmiten alkutekstin *part. conjunctum*ia tai *abl. absolutum*ia.

Kreikan *en tō* + infinitiivi -rakenne taas näyttää rinnastuneen Agricolan mielessä niin vahvasti suomen 2. infinitiivin inessiiviin, että se on muutamain paikoin saanut hänet käyttämään temporaalirakennetta, vaikka siltä puuttui latinan tuki.

»Spontaania» temporaalirakenteen käyttöä UT:ssa on vain vähän. Tällaiseksi voitaneen katsoa d-ryhmän tapaukset, vaikka niissäkin lähtötekstien *en-*, *in-*, *i-*prepositioilmaukset ovat varmaan antaneet suomentajalle impulssein inessiivimuodon käyttöön. Kaksi viimeistä e-ryhmän tapausta ovat ehkä selvimminkin riippumattomia lähtöteksteistä.

Voidaan myös todeta, että Agricolan UT:n temporaalirakenteiden joukosta ei ole yhtään tapausta, jota sekä kreikassa että latinassa vastaisi temporaalilause. Hän ei toisin sanoen ole koskaan korvannut näissä molemmissa kielissä olevaa analyttistä temporaali-ilmausta synteettisellä.

Edellä esitettyjen temporaalirakenteiden rinnalle voisi nostaa ehkä suurinkin joukon vastaavanlaisia tapauksia, joissa Agricola on käyttänyt temporaalilauseetta tai muuta analyttistä rakennetta. Siinä, kummantyyppisen – synteettisen vai analyttisen – ilmauksen hän on kulloinkin valinnut, ei voi nähdä mitään johdonmukaisuutta. Tämä on aivan luonnollista. Kääntäjä ei suinkaan aina ole edes tietoinen omista valinnoistaan, ja Agricolan UT:n käännöksen sanamuotoon ovat vaikuttaneet poikkeuksellisen monet tekijät.

Muutamassa kohden voi havaita, että kun temporaalirakenne on hetkellisesti »aktivoitunut» kääntäjän mielessä, hän käyttää sitä pari kolmekin kertaa melko peräkkäin (esim. Matt. 26:7, 21, 47, s. 98, 99, 101; Mark. 14:22, 39, 43, s. 151, 152, 153; Luuk. 24:15, 17, s. 240). Sitten hän näyttää taas unohtavan sen, kunnes se pitkän ajan kuluttua jälleen putkahtaa esiin.

Aineiston suppeudesta huolimatta voinee kiinnittää huomiota pariin frekvenssiseikkaan. Temp.rakenteen subjektiosana on 23 tapauksessa ilmaistu pelkällä omistusliitteellä ja 25 tapauksessa genetiivillä (näistä 20 persoonapronominien ja 5 muiden nominien genetiivejä). Jälkimmäinen, siis Agricolalla yleisempi, tyyppi näyttää olevan murteissa melko harvinainen. Muotoopin arkiston aineistossa on eri murteista muistiin pantujen 1. temp.rakenteiden joukossa laskelmieni mukaan n. 670 tapausta, joissa subjektiosana on ilmaistu pelkällä omistusliitteellä (täysin kontekstittomia esimerkkejä en ole ottanut huomioon), ja n. 140 tapausta, joissa on genetiivimuotoinen subjektiosana (näistä n. 80 persoonapronomineja). Jälkimmäisten osuus tapauksista, joissa subjektiosana ylipäänsä on ilmaistu, on siis noin 17 %. Lauseopin arkiston murreaineistossa on 122 tapauksessa subjektiosana pelkkä omistusliite ja 43 tapauksessa on genetiivimuotoinen subjektiosana; jälkimmäisten osuus on siis n. 26 % (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 328). Agricolan genetiivitausten suhteellinen runsaus johtuu epäilemättä kreikan ja latinan gen./abl. absolutuksen vaikutuksesta.

Murreaineistossa näyttää kuitenkin kaikkein yleisin aktiivin 1. temp.rakenteen tyyppi olevan sellainen, jossa ei ole lainkaan ilmi pantua subjektia. Tällainen rakenne on useimmiten upotettuna passiivilauseeseen, ja sillä ja passiivisella finiittipredikaatilla on sama tekijä, esim. *lehmiä syöttäissä usein lämmitettiin sauna* (Hirvensalmi); *sittes semmosta työhamesta tos lypsäes käytettiin* (Honkajoki). Se esiintyy kuitenkin myös aktiivilauseissa (jälleen sama tekijä kuin lauseen finiittipredikaatilla): *tuola maatessa muistin että* – – (Kuivaniemi); *tuossa nin, pölyjä pyyhkiissä ajattelin* – – (Kajaani). MA:n materiaalin noin 2 010:stä 1. temp.rakenteesta n. 1300 eli n. 65 % on subjektiosattomia (tyyppi »mikä on ollessa» ei ole laskelmissani mukana). LA:n aineistossa niiden osuus on n. 56 % (mts. 331).

Agricolan UT:ssa ei subjektittomia temporaalirakenteita ole lainkaan. Koko Agricolan tuotannossa niitä on yhteensä kolme, niistä kaksi Rukouskirjassa (Kankkonen 1965: 52–53). Vain yksi on varmasti käännettyä tekstiä: Sille Inhimisten tunnot usein wietellehen *domites* (I 530). Tuomas Kempiläisen latinankielisessä alkutekstissä on *in* + gerundin ablatiivi: Falluntur saepe hominum sensus *in iudicando* (Gummerus 1956: 307).

Toinen tapaus on rukouksen otsikossa; tämän rukouksen lähde on tunte-maton (mts. 348): HERRAN Atriallen *mennes* Rippi eli tunnustus (I 570). Kolmas on Profeettojen esipuheesta: Quin seluet Sanat lijckuuat kiele, / nin he *sarnates*, ioxeuat mieles (III 718).

Ei ehkä ole sattuma, että näiden puhekielisten muotojen kolmesta esiintymästä kaksi on otsikkotekstissä tai runomittaisessa esipuheessa. Otsikot ja runothan ovat usein Agricolan vapaasti muokkaamia alkutekstin pohjalta tai hänen itsenäisesti sepittämiäänkin. Niihin on varmaan helpommin kuin alkutekstin sanamuotoa noudattaviin käännöksiin voinut päästä mukaan idiomaattisia ilmauksia. Myös ilmausten tiiviys oli erityisesti otsikoissa ja runosäkeissä eduksi. Huomattakoon, että myös edellä kohdan 4 c lopussa esitellyistä kahdesta passiivisesta temporaalirakenteesta toinen (maata *kieu-teise*) on otsikosta, toinen (Sacramenti *iaghettaisa*) papeille osoitetusta sup-peasta ohjeesta ja ilmeisesti Agricolan oma lisäys.

6. Toinen temporaalirakenne: aineisto

Aineisto käsittää vain seitsemän tapausta ja kaksi eri verbiä, *kuulla* ja *tulla*.

Kreikassa on kaikissa tapauksissa jälleen participium conjunctum. Partisiipin aikamuotona on kerran (Mark. 11:2) preesens, muulloin aoristi, joka kuten mainittu osoittaa tekemisen varhemmaksi kuin hallitsevan verbin ilmoittama tapahtuminen. Latinasta puuttuu sitä vastaava muoto, siis men-nyttä aikaa ilmaiseva aktiivimerkityksinen partisiippi; tällainen on vain de-ponenttiverbeillä, esim. *reversus* 'palattuaan', *profectus* 'lähdettyään'. Sen asemesta latinassa käytetään yleensä temporaalilauseetta (esim. *cum venisset* 'kun oli tullut', 'tultuaan'). Erasmusken käännöksestä ja Vulgatassa näitä kreikan partisiippeja vastaa ensimmäisessä tapauksessa abl. absolutus, muul-loin temporaalilause tai partisiipin preesens, Erasmusken kaksikielillä myös konditionaalilause. Saksalaisessa ja ruotsalaisessa käännöksestä on ai-na temporaalilause paitsi ensimmäisessä tapauksessa, jossa Luther käyttää rinnasteisia päälauseita.

Esiintymät:

Mark. 5:36 Nin JESVS cochta sen sanan *cwltuans* quin sanottijn, sanoï Sinagogan pämihele, — —. (124)

Kr. Ho de Iesus eutheōs *akousas* ton logon laloumenon, legei tō arkhisynagōgō — —.

Er. Jesus autem protinus *audito sermone* qui dicebatur, ait principi synagogae — —. (abl. abs.)

Vulg. Iesus autem *audito verbo* quod dicebatur, ait archisynagogo — —. (samoin)

L Jhesus aber *höret* bald die Rede, die da gesagt ward, *vnd sprach* zu dem Obersten der schule, — —. (rinnast. päälause)

GVB Men *strax Jesus hörde* talet som sadhes, sadhe han til Synagogonnes Öffuersta, — —.

Mark. 11:2 Menget sihen Kylen ioca ombi teiden edhesen ia cochta sinne *siselletultuan* leudhette te warsan sidhottun, — —. (141)

Kr. — — kai eutheōs *eisporouomenoi* eis autēn, heurēsete pōlon dedemonon, — —.

Er. — — & statim *ingredientes* in illum, inuenietis pullum alligatum, — —. (part. preesens)

Vulg. — — & statim *introeutes* illum, inuenietis pullum ligatum, — —. (samoin)

L Vnd als bald *wenn jr hin ein kompt*, werdet jr finden ein Füllen angebunden, — —.

GVB — — och *strax j kommen ther in*, warden j finnandes en fola bunden, — —.

Luuk. 12:37 Autuat ouat ne palueliat iotca HERRA *tultuans* leutepi waluomast. (206)

Kr. Makarioi hoi douloi ekeinoi, hous *elthōn* ho kyrios heurēsei grēgorountas.

Er., Vulg. Beati illi servi, quos, *quum venerit* dominus, invenerit vigilantes. (temporaalilause)

L Selig sind die Knechte, die der Herr, *so er kompt*, wachend findet.

GVB Salighe äro the tienare, huilka Herren finner wakandes, *tā han kommer*.

Luuk. 12:43 Autuas ombi se paluelia ionga Herra *tultuans* nein leute tekemest, — —. (206)

Kr. Makarios ho doulos ekeinos, hon *elthōn* ho kyrios autou heurēsei poiounta houtōs.

Er., Vulg. Beatus ille servus, quem, *quum venerit* dominus, invenerit ita facientem. (temporaalilause)

L Selig ist der Knecht, welchen sein Herr findet also thun, *wenn er kompt*.

GVB Saligh är then tienaren, then Herren finner så göra, *tā han kommer*.

Luuk. 19:23 Ja mine *tultuani*, olisin sen corghon cansa yleścandanut. (224)

Kr. — — kai egō *elthōn* syn tokō an epraksa auto.

Er., Vulg. & ego *veniens* cum usuris utique exegissem illam. (part. preesens)

L Vnd *wenn ich komen were*, hette ichs mit wucher erfoddert.

GVB At *när iagh komme*, måtte iagh jw kraffdt them igen medh ocker.

2. Kor. 2:3 Ja sen saman mine olen teille kirjoittanut, ettei mine *tulduani* saisi nijste murechta, — — . (498)
 Kr. — — hina *mē elthōn* lypēn skhō, — — .
 Er. — — ne, *si venissem ad vos, dolorem caperem* — — . (konditionaalilause)
 Vulg. — — ut non *cum venero, tristitiam super tristitiam habeam* — — . (temporaalilause)
 L Das ich nicht, *wenn ich keme*, traurig sein müste — — .
 GVB — — at *när iagh komme* til idher, icke skulle få sorgh — — .
2. Kor. 12:20 Sille mine cartan, ettei mine *tulduani* teite leudhā sencaltaisa, quin mine tahdhon, — — . (517)
 Kr. Foboumai gar, *mē pōs elthōn*, oukh hoious thelō heurō hymas — — .
 Er. Nam metuo, ne qua fiat, ut, *si venero, non quales velim reperiam vos* — — . (konditionaalilause)
 Vulg. Timeo enim ne forte *cum venero, non quales volo inveniam vos* — — . (temporaalilause)
 L Denn ich fürchte, *wenn ich kome*, das ich euch nicht finde, wie ich wil — — .
 GVB Ty iagh fruchtar, at *tå iagh kommer*, må skee at iagh finner idher icke såsom iagh wil — — .

7. Toinen temporaalirakenne: havaintoja ja päätelmiä

Tapauksia tarkastellessa huomio kiintyy siihen, että kaikki *tulla*-verbin esiintymät sijoittuvat aikasuhteiltaan samanlaiseeseen kontekstiin: puhe on aina tulevista tapahtumista. Vain ensimmäinen esimerkki (Nin JESVS cochta sen sanan *cwltuans* quin sanottijn, sanoi Sinagogan pämhille — —) liittyy tavanomaiseen kertovaan, menneitä tapahtumia käsittelevään esitykseen. Muodot *tultuani, tultuans, tultuan(ne)* näyttävätkin olevan epäproduktiivisia kiteymiä, joiden käyttö ei Agricolan tekstissä ole laajentunut sentapaisiin yhteyksiin kuin esim. *huoneeseen *tultuaan* hän kysyi heiltä (vrt. ia quin *hen honesen tuli*, kysyi hen heille, Mark. 9:33, s. 136), *ja *tultuaan* siihen paikkaan Jeesus katsoi ylös (vrt. *Ja quin Jesus tuli* siihen paickan, catzoi hen yles, Luuk. 19:5, s. 223).

Toisen temporaalirakenteen niukkuus UT:ssa näkyy sitäkin selvemmin, kun sitä vertaa alkutekstin ilmauksiin. Partisiipin aoristi, joka on alkutekstissä näissä kaikissa tapauksissa, on kreikankielisen kertovan tyylin olennainen elementti. Toisinaan sillä osoitetaan jokin sivuseikaksi jäävä toiminta, mutta usein se myös vie kertomusta eteenpäin. Evankeliumien kertovissa jaksoissa saattaa olla keskimäärin noin yksi tällainen partisiippi kahta jaetta kohti, usein enemmänkin. Esim. Apostolien tekojen jae 16:27 kuuluisi sananmukaisena suomennoksena: »*Herättyään* vanginvartija, ja *nähtyään* van- kilan ovien olevan auki, *temmattuaan* esiin miekkansa, aikoi surmata itsen-

sä, luullen vankien paenneen». Alkuteksti olisi siis tarjonnut Agricolalle lukemattomia tilaisuuksia 2. temporaalirakenteen käyttöön. Se että hän ei ole käyttänyt niitä, näyttää osoittavan, että tämä rakenne oli joitakin kiteymiä lukuun ottamatta hänelle jokseenkin outo.

Kerran esiintyvä muoto *cwltuans* on arvoituksellinen. Ymmärrettävämpää olisi, että *kuulla*-verbi ei esiintyisi 2. temp.rakenteena kertaakaan, kuten ei *tulla*-verbin lisäksi mikään muukaan verbi. Mutta kun Agricola kuitenkin käyttää sitä kerran, miksei hän käytä sitä useammin? Verbin *akouō* 'kuulla' partisiippiin aoristi on nimittäin kreikankielisen UT:n alkuosan tavallisimpia partisiippimuotoja: sen yksikön nominatiivi esiintyy siinä 32 ja monikon nominatiivi 50 kertaa (Aland 1983: s. v. *akouō*). Jälkiosassa esiintymiä on yhteensä vain kolme; tämä yksityiskohta kuvastaa osaltaan UT:n alku- ja jälkipuoliskon sisällön suurta eroa. Valtaenemmistö alkuosan esiintymistä on part. conjunctumeita, jotka periaatteessa kaikki voitaisiin – ainakin nykysuomessa – kääntää muodolla *kuultuaan* (tai *kuullessaan*).⁹ Kaikkialla muualla paitsi mainitussa kohdassa Agricola kuitenkin käyttää analyttistä ilmausta: useimmiten temporaalilauseetta, jonkin kerran relatiivilauseetta tai rinnasteista päälauseetta. Mieleen tulee sekä mahdollisuus, että *kuultuaan*-muotoja on ehkä alun perin ollut suomennoksessa enemmänkin, mutta ne on sitten korvattu analyttisillä rakenteilla ja vain yksi alkuperäinen muoto on vahingossa jäänyt tekstiin.

Agricolan muussa tuotannossa 2. temporaalirakenne esiintyy kuusi kertaa. Tapauksista kolme on omiaan vahvistamaan mielikuvaa, että tämän muodon on täytynyt olla Agricolalle melko vieras. Lindén (1961: 205, alav. 9) on kiinnittänyt huomiota yhteen niistä: Ja quin hen nämet sanoi, Osotti henheille Kätens ia Jalcans, ia kylkense, Nin iloitzit sijs Opetuslapset Herran *nechtyens* (Piina, III 186). Vastaava kohta UT:ssa (Joh. 20:20, s. 306) kuuluu: Nin Opetuslapset ihastuit, *ette he HERRAN neit*; vuoden 1642 Raamattu: Niin opetuslapset iloitsivat *nähdessään* Herran. Kyseisen *nechtyens*-muodon yhteydessä Lindén viittaa mm. Kemin murteen pohjoisalueilta muistiin

⁹ Vaikka alkutekstissä on sama muoto, »aikasuhteista riippumaton» aoristi, suomennoksessa tempuksen valintaan vaikuttaa konteksti, erityisesti hallitsevan lauseen predikaattiverbin semantiikka. Vrt. »tämän kuullessaan hän hämmästyi» – »tämän kuultuaan hän sanoi – ». Mainittakoon, että 1989 ilmestyneessä Uuden testamentin käännösehdotuksessa on evankeliumeissa ja Apostolien teoissa muoto *kuultuaan* 29 kertaa, *kuullessaan* 27 kertaa ja *kun kuuli* t. *kuulivat* 30 kertaa (Toivanen–Soinila 1990: s. v. *kuulla*); alkutekstissä on kuten sanottu lähes poikkeuksetta partisiippiin aoristi.

merkittyihin tapauksiin, joissa on käytetty ensimmäisen temporaalirakenteen sijasta toista; hän lausuu: »Tällaista käytäntöä ei voitane ymmärtää oletta-
matta sellaista murrekerrostumaa, josta 2. temporaalirakenne on puuttu-
nut.» Myös Kannisto (1901: 235–236) esittää hämäläismurteista pari vas-
taavanlaista esimerkkiä.

Agricola on nähdäkseni käyttänyt toista temporaalirakennetta vielä sel-
vemmin ensimmäisen sijasta Käsikirjan kohdassa: Ja ette henen piti alasas-
tuman wijmeisne peiuene Jumalan sana *oltuansa*, Iseste Jumalast totisesta
syndynyt (III 77). Latinankielinen alkuteksti kuuluu: & ut descenderet in ex-
tremis diebus, Dei uerbum *existens*, ex Deo patre uere generatum (Heininen
1974: 537). Muoto *existens* on partisiiipin preesens, 'oleva', 'joka on'. Var-
hemmuutta osoittava muoto olisi teologisestikin mahdoton: puhe on Jeesuk-
sesta, joka »on» Jumalan sana.

Eriytyisen merkillinen on kolmas tapaus: Moses puhui *coco Israelin Seura-
kunnan cwtuans* temen Weisun Sanat, haman loppun asti (Veisut, III 441; 5.
Moos. 31:30). Luther (1545): Also redet Mose die wort dieses Lieds gantz
aus fur den ohren der gantzen gemeine Israel. Vulgatan tekstissä (Locutus est
ergo Moyses *audiente universo coetu Israel* verba carminis huius — —) on
abl. absolutus *audiente coetu*, 'seurakunnan kuullessa'. Suomentaja tuntuu-
kin, ehkä juuri latinan ilmauksen vaikutuksesta, tavoitelleen muotoa »seu-
rakunnan kuullessa» tai »kuullen» mutta päätyneen 2. temp.rakenteeseen.
Vuoden 1642 Raamatussa kohta on korjattu muotoon *coco Israelin sucucun-
nan cuulden*.

Yksi luonteva esiintymä on jälleen runotekstissä, tällä kertaa Psalttarin
alkupuheessa: Oij sine surckia Locasecki / etkös neite Mieleses ecke, / Hai-
seua Raato oleuas / ia Matoin Eues *cooltuas* (III 211).

Loput kaksi tapausta, *Christusen syndyyte* ja *Paulin mahanlöytye*, ovat
Rukouskirjan otsikoista. Niissä on käytetty 2. temp.rakennetta hyvinkin ai-
dolla tavalla — jälleen voidaan siis panna merkille idiomaattisten muotojen
esiintyminen nimenomaan runotekstissä ja otsikoissa. Kummassakin on ol-
lut esikuvana saksalaisen Otto Brunfelsin 1528 ilmestynyt rukouskirja »Bib-
lisch Bettbüchlin»; tästä oli 1529 julkaistu myös latinankielinen käännös, jo-
ka sekin on ehkä ollut Agricolalla käytössä (Gummerus 1956: 24, 51). Otsi-
kon »Kitossana Engeleilde *Christusen syndyyte*» (I 248) saksankielinen alku-
teksti kuuluu: Lobgesang der Engel in der *Geburt Christi* (mts. 64). *Syntyytä-
tyyppisiä* muotoja tavataan yhä itämurteissa (Rapola 1966: 146). Otsikon
»*Paulin Mahanlöytye* Rucous» (I 334) vastine Brunfelsin rukouskirjassa on
vain *Gebett Pauli* (Gummerus 1956: 71). Passiivimerkityksinen muoto *ma-
hanlöytye* 'maahan lyötyä = tultua maahan lyödyksi' on siis Agricolan omaa
lisäystä, paitsi mikäli sille ehkä on ollut vastine Brunfelsin rukouskirjan la-

tinankielisessä käännöksessä; tätä en ole voinut tarkistaa. »Paavalin maahan lyötyä» rinnastuu sentapaisiin rakenteisiin kuin »iltasen syötyä», »töiden tehtyä» (ks. Lauri Hakulinen 1979: 576; *mahanlöytye*-muodon morfologiasta Jännes 1886: 167, Rapola 1933: 156).

Toisen temporaalirakenteen käyttö on nykyisessä kansankielessä niukkaa ja keskittyy itämurteisiin. Agricolan käyttämien muotojen lähimmäksi esikuvaksi voitaisiinkin ajatella hänen ehkä Viipurissa kouluaikanaan kuulemiaan itämurteisia rakenteita. Tietoja on kuitenkin jonkin verran myös pohjalaismurteista sekä perihämäläismurteista ja niiden lähinaapuristosta (Setälä 1883: 130 Virrat; Kannisto 1901: 235–236, 289, 297 Urjala, Kylmäkoski, Vesilahti; Virtarannan tekstinäytteissä 1950: 28, 216 Sääksmäki, Pälkäne; MA:n kokoelmissa Virrat, Juupajoki, lähistöltä Kiiikka, Hausjärvi). Kaakkoishämäläisistä murteista, siis Agricolan oletetusta lapsuudenajan kielestä, on MA:n kokoelmiin osunut vain yksi merkintä Lammilta. LA:n aineistossa ei ole lainkaan esimerkkejä hämäläismurteista eikä liioin niitä lounaisemmista murteista (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 451). MA:n kokoelmiin sitä vastoin on lounaismurteista ja lounaisista välimurteista kertynyt muutama esimerkki: Rymättylä »vast hänen takasit *tulttuas* mnää vähä rauhottusi»; »sit *nukuttuas* taas ni ol virkumpi» (Marja Kalske 1979–81); Taivassalo »*sen saattu* lukkituks (= hänen saatuaan luetuksi) se mee läksi» (sama 1983); Somero »*vuatteim mentyyt* sit nährään tulleekeo ihminem paremmaks» (Kirsi Räsänen 1971). Näistä etenkin Someron esimerkki on kiintoisa: sen *mentyyt* on morfologisesti aivan samaa tyyppiä kuin Agricolan *mahanlöytye*.

Erikoisuutena mainittakoon vielä LA:n aineiston ulkopuolinen esimerkki Särkisalosta: »mut ei sihe aikka sen... taik niinku *munki* poikan *olttu* ni ei (nii) mittä muut, juurikasvei juur viljelty» (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 452). Siinä on näköjään käytetty *olla*-verbistä toista temporaalirakennetta ensimmäisen sijasta samaan tapaan kuin Agricolan käännöksessä »Jumalan sana *oltuansa*» (ks. ed. s. 275).

Tämän niukankin murreaineiston perusteella voitaneen olettaa, että Agricola on saattanut myös Lounais-Suomessa kuulla 2. temporaalirakenteen muotoja. Sen käyttö on hänellä kuitenkin vähäistä ja samalla sekä morfologisesti että syntaktisesti oudon kirjavaa. Voisiko tässä kenties uumoilla Agricolan mahdollisten apulaisten vaikutusta, jollaiseen Silva Kiuru (1990: 8, 22) on viitannut?

Toisen temporaalirakenteen käytön niukkuus UT:ssa ensimmäiseen verrattuna voi nähdäkseni selittyä osittain myös lähtökielistä käsin. Kreikan partiisiippimuodohan eivät tällä kertaa saaneet tukea latinasta, josta kuten mainittu puuttuu aktiivimerkityksinen menneen ajan partiisiippi. Kreikan esiku-

va ei ilmeisesti yksinään pystynyt antamaan Agricolalle riittävää sysäystä lauseenvastikkeen käyttöön, koska 2. temporaalirakenne tuskin oli hänelle tuttu kovin produktiivisena rakennekaavana. Sen sijaan *en tō* + inf. -tapauksissa pelkkä kreikan malli nähtävästi oli riittävä, koska 1. temporaalirakenteella oli Agricolan tuntemassa puhesuomessa kyllin vahva asema.

8. Agricolan valintamahdollisuuksista

Palaan vielä alussa esittämäni oletukseen, että Agricola on Uutta testamenttia suomentaessaan joutunut usein valitsemaan synteettisen ja analyyttisen temporaali-ilmauksen välillä. Äskeinen tarkastelu on kuitenkin osoittanut, että hänellä on ainakin 2. temporaalirakenteen kohdalla, siis tekemisen tai tapahtumisen varhemmuutta ilmaistessaan, ollut valinnan varaa vähemmän kuin ensi näkemältä saattaisi luulla. Varhemmuutta ilmaisevien *koska-* ja *kun-*lauseiden runsaus UT:n suomennoksessa ei siis varmaankaan johdu siitä, että Agricola olisi vain mekaanisesti kopioinut saksan ja ruotsin esikuvaa. Pääsyyinä lienee se, että 2. temp.rakenteella on ilmeisesti ollut tuonakaisessa – kuten yhä nykyisessäkin – puhesuomessa hyvin perifeerinen asema. On perin vaikeaa esittää liioin minkäänlaisia suhdelukuja siitä, missä määrin Agricola on »todellisissa» valintatilanteissa – siis silloin kun on kyse samanaikaisesta tekemisestä tai tapahtumisesta – suosinut analyttisiä ilmauksia ja missä määrin synteettisiä, ts. 1. temporaalirakenteita. Ainakaan pelkän suomennoksen tarkastelulla ei voida päästä luotettaviin tuloksiin, sillä »samanaikaisuus» näyttää olevan melko häilyvä käsite. Hyvin monet tapaukset tuntuvat sijoittuvan jonkinlaiseen välimaastoon: verbin merkitys ja konteksti, nimenomaan päälauseen verbin semantiikka, aiheuttavat usein sen, että temporaali- ja päälauseen aikasuhte jää epämääräiseksi, esim. *Coska nyt Jesus näki* heiden wscons, sanoi hen Haluatulle – – (= nähdesään? nähtyään?); *Mutta quin hen Honesen tuli*, ei hen sallinut keten sisellekieudhe cansans (= tullessaan? tultuaan? Ks. myös edeltä alaviitettä 9). Tämäntapaisia temporaalilauseita vastaa kreikassa jälleen useimmiten partisiipin aoristi. Aikasuhteiden tulkinnanvaraisuutta kuvaa se, että molemmat latinalaiset käännökset käyttävät tällaisissa kohdin usein eri tempuksia ja että saksannos ja ruotsinnoskin poikkeavat niissä joskus toisistaan.

Kielten käytänteiden erot sekä monet hienosyiset semanttiset tekijät heijastuvat usein vaikeasti tulkittavalla tavalla Agricolan käännökseen. Erityisesti hänen Uuden testamenttinsa kieli on monimutkaisen käännösprosessin tulos. Sen tutkimisessa on syytä ottaa huomioon myös kaikki näkyvän pinnan alla olevat kerrokset.

LÄHTEET

Uuden testamentin erikieliset tekstilaitokset

- Biblia Sacra, Ex postremis Doctorum omnium vigiliis, ad Hebraicam veritatem, & probatissimorum exemplarium fidem. Lugduni 1542. (= Vulg.)
- Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705. (Näköispainos: The Gregg Press Limited, London 1962.) [Sisältää Erasmus julkaiseman kreikankielisen Uuden testamentin v:n 1535 laitoksena (= Kr.) sekä Erasmus latinankielisen käännöksen (= Er.)]
- D. Martin Luther, Die gantze Heilige Schrifft Deudsch, Wittenberg 1545. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. München 1972. (= L)
- Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526, utgivet av Natan Lindqvist. Stockholm 1941. (= GVB)

Muut lähteet ja lyhenteet

- Mikael Agricolan Teokset I–III. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo 1987.
- ALAND 1983: Vollständige Konkordanz zum griechischen Neuen Testament, neu zusammengestellt unter der Leitung von K. Aland. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- GUMMERUS, JAAKKO 1956: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet I–III (1941–1955). Painosta toimittaneet Aarno Maliniemi ja Aarne Turkka. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 44.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.
- HEININEN, SIMO 1974: Mikael Agricola ja Epifanios Salamislainen. – Teologinen Aikakauskirja s. 534–546.
- 1976: Nuori Mikael Agricola. – Suomi 120:3.
- 1988: Mikael Agricola Uuden testamentin suomentajana. – Opusculum 8 n:o 1–4 s. 37–50. Hki.
- HJELT, ARTHUR 1909: Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat liitteinen 8 s. 41–66. Hki.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. SKST 511. Mänttä.
- JÄNNES, ARVI (Arvid Genetz) 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. – Virittäjä II s. 145–183. Porvoo.
- KANKKONEN, MATS 1965: Temporaalirakenteet Mikael Agricolan kielessä. Laudaturtyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KANNISTO, ARTTURI 1901: Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta. – Suomi III:20.
- KIURU, SILVA 1990: Tekstivertailu vanhan kirjasuomen tutkimuskeinona. – Sananjalka 32 s. 7–25.
- LA = Lauseopin arkisto. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Lindén, Eeva 1961: Temporaalirakenne suomen murteissa. – Vir. 65 s. 194–210.
- 1966: Latinan vaikutus temporaalirakenteeseen suomen kirjakielessä. – Vir. 70 s. 1–8, 339–347.
- 1971: Temporaalirakenne kirjoitetussa kielessä. – Vir. 75 s. 23–36.
- Luther 1530: Sendbrief vom Dolmetschen. – D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe 30:2 s. 627–646. Weimar 1909.
- MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MALINIEMI, AARNO 1948: Mikael Agricolan muistolle. – Historiallinen Aikakauskirja s. 173–192.
- Messan på Swensko / förbettrat. Stocholm 1548.

- RAPOLA, MARTTI 1933: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. SKST 197. Hki.
 ——— 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Hki.
 ——— 1968: Käännöskerrostumia Agricolan tuotannossa. — Vir. 72 s. 116–124.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1965: Zur Übersetzungstechnik Agricolas. — CIFU 2: I s. 473–479. Hki.
 ——— 1969: Zur Analyse der Übersetzung des Neuen Testaments durch Michael Agricola (1548). — Studia Fennica 14 s. 41–56. Hki.
 ——— 1970: Sprachliche Analyse des Matthäus-Evangeliums, Kapitel 1–2, in der Übersetzung von Michael Agricola (1548). — CIFU 3:I s. 362–368.
 ——— 1979: Zu den Personennamen in Matthäus 1–10. Vergleich der Übersetzung des Neuen Testaments von Michael Agricola (1548) mit ihren Vorlagen. — Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 12 s. 253–263. Wiesbaden.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus koillis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi II:16.
- SUOMINEN, ARVO 1949: Huomioita muiden kielten vaikutuksesta Agricolan raamattunsoimennoksen kieleen. — Teologinen Aikakauskirja 54 s. 170–185.
- TARKIAINEN, VILJO — TARKIAINEN, KARI 1985: Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja. Otava, Keuruu.
- TOIVANEN, AARNE — SOINILA, SAULI 1990: Sanasta sanaan. Uuden testamentin käännösehdotus 1989. Hakusanakirja. Gummerus, Jyväskylä.
- TURNER 1963: A Grammar of New Testament Greek by James Hope Moulton. Vol. III: Syntax, by Nigel Turner. T. & T. Clark, Edinburgh.
- VIRTARANTA, PERTTI 1950: Hämeen kansa muistelee. WSOY, Porvoo — Hki.

Die Temporalkonstruktionen in Agricolas Neuem Testament

Das Finnische vor dem Hintergrund der klassischen und der germanischen Sprachen

MARJA ITKONEN-KAILA

Das Werk Mikael Agricolas, des finnischen Reformators und »Vaters der finnischen Literatur«, besteht zum grössten Teil aus übersetzten Texten. Über den Einfluss der Ausgangssprachen auf seine eigene Sprache liegen jedoch recht wenige Untersuchungen vor; am eingehendsten hat sich Marie-Elisabeth Schmeidler mit dieser Frage befasst (z. B. 1965, 1969, 1970, 1979).

Nach seinen eigenen Angaben übersetzte Agricola das Neue Testament (1548) »zur Hälfte aus den griechischen, zur Hälfte aus den lateinischen, deutschen und schwedischen Büchern«. Vor allem durch den Vergleich verschiedener Lesarten hat man feststellen können, dass ihm der griechische Urtext des NT in

der Edition des Erasmus, die lateinische Vulgata-Übersetzung, die lateinische Übersetzung des Erasmus, die deutsche Luther-Bibel, die schwedische Übersetzung von 1526 und deren überarbeitete Ausgabe von 1541 zur Verfügung standen. Es hat sich jedoch sprachlich kaum nachweisen lassen, inwieweit sich Agricola auf den griechischen Text stützte: Es ist schwer festzustellen, in welchen Fällen es sich tatsächlich um den Einfluss des Griechischen handelt, da auch die lateinischen Texte meist genau dem Wortlaut und den syntaktischen Konstruktionen des griechischen Textes folgen.

Der Beitrag untersucht die temporalen Satzentsprechungen in Agricolas finni-

scher Übersetzung des NT und ihre Entsprechungen in den verschiedensprachigen Texten, die ihm zur Verfügung standen. Die sog. 1. Temporalkonstruktion drückt Gleichzeitigkeit mit dem Prädikatsverb des Matrixsatzes aus, z. B. *Heidän tullessaan* (satoi) = Als sie kamen, (regnete es); *Tullessaan* (he kastuivat) = Als sie kamen, (wurden sie nass). Diese Konstruktion tritt im NT 48mal auf. Ihr Vorbild ist in den meisten Fällen eine synthetische Konstruktion im Griechischen und Lateinischen, gewöhnlich entweder ein *participium conjunctum* (z. B. gr. *epanagōn eis ten polin*, lat. *revertens in civitatem*, Agr. *palaitesans caupungihin*) oder ein *genetivus/ablativus absolutus* (z. B. gr. *eti autou lalountos*, lat. *adhuc eo loquente*, Agr. *wiele henen puhuesans*). Im Deutschen und Schwedischen steht in diesen Fällen fast immer ein temporaler Nebensatz: dt. *als er wider in die Stad gieng; da er noch redet*; schw. *när han gick in j stadhen igen; widh han än nu taladhe*. In einigen Fällen steht in allen Ausgangstexten ein substantivischer Ausdruck oder eine ganz andere Wendung.

Daneben gibt es eine Gruppe von Fällen, die der Verfasserin besonders interessant erscheinen. Im Griechischen findet man dort die Konstruktion *en tō* + Infinitiv (z. B. *en tō einai autous ekei*, Agr. *heiden sielle ollesans*); im Lateinischen hat diese Konstruktion keine Entsprechung, sondern wird im allgemeinen durch einen Temporalsatz ersetzt, ebenso im Deutschen und Schwedischen. Agricola hat die griechische Präposition *en*, die der Präposition *in* verschiedener anderer indoeuropäischer Sprachen entspricht, nach Ansicht der Verf. in mit dem Inessiv des Finnischen assoziiert und wurde dadurch dazu angeregt, die 1. Temporalkonstruktion zu verwenden, deren Prädikat eben im Inessiv des 2. Infinitivs steht. In diesen Fällen wäre also ein vom Lateinischen unabhängiger Einfluss des Griechischen auf Agricolas Übersetzung zu erkennen.

Die 2. Temporalkonstruktion drückt Vorzeitigkeit gegenüber dem Prädikat des Matrixsatzes aus, z. B. (*heidän*) *tultuaan* = als sie gekommen waren. Diese Konstruktion tritt im NT nur 7mal auf. Im griechischen Urtext steht mit einer

Ausnahme in allen Fällen der Aorist des Partizips, der in den erzählenden Passagen des NT ausserordentlich häufig vorkommt. Im Lateinischen wiederum fehlt ein Vergangenheitspartizip mit aktiver Bedeutung; stattdessen wird im Lateinischen wie auch in den germanischen Sprachen im allgemeinen ein Temporalsatz verwendet. Möglicherweise ist es zum Teil dem Fehlen eines lateinischen Vorbilds zuzuschreiben, dass Agricola die 2. Temporalkonstruktion sehr selten verwendet. Dies kann jedoch nicht der einzige Grund sein.

In seinen anderen Werken verwendet Agricola die 2. Temporalkonstruktion 6mal, darunter einige Male in einer etwas befremdenden Weise. Das seltene Auftreten und der schwankende Gebrauch der Konstruktion deuten darauf hin, dass sie Agricola recht fremd war. Diese Vermutung steht im Einklang mit dem, was über die Dialektgrundlage der Sprache Agricolas bekannt ist. In den Mundarten von Südost-Häme, in deren Gebiet Agricolas Elternhaus lag, ist die 2. Temporalkonstruktion wenigstens heute nahezu unbekannt. In den Dialektsammlungen finden sich auch aus den Südwestdialekten, von denen Agricolas Sprache am meisten beeinflusst wurde, nur wenige Beispiele für diese Konstruktion. Agricola ist ihr möglicherweise während seiner Schulzeit in Wiburg begegnet, aber sie scheint ihm kein vertrautes, produktives Muster geworden zu sein.

Man kann ferner eine Beobachtung machen, die einige bei Agricola selten auftretende Formen der Temporalkonstruktion betreffen: a) 1. Temporalkonstruktion ohne Angabe des Subjektteils (z. B. *sarnates*), b) Passiv der 1. Temporalkonstruktion (z. B. *sacramenti iaghetaisa*) und c) einige morphologisch interessante Formen der 2. Temporalkonstruktion. Meist treten sie in Überschriften und Texten im Versmass auf, die Agricola vermutlich selbst verfasst oder vom Urtext ausgehend frei bearbeitet hat. In die eigentlichen Übersetzungen sind solche idiomatischen Ausdrücke offenbar weniger leicht vorgedrungen, da der Übersetzer sich im allgemeinen genau an den Wortlaut des Urtextes gehalten hat.